

В. І. Труба*

ДО ПИТАННЯ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ШЛЮБНИХ ДОГОВОРІВ

Розвиток сімейно-правового законодавства безпосередньо пов'язаний з якісними змінами правовідносин власності в суспільстві. Правовідносини власності подружжя є однією з ланок правовідносин власності зокрема і системи правових відносин в суспільстві взагалі. Упорядкуванню правовідносин власності подружжя й слугує інститут шлюбного договору.

В Україні проблеми правового регулювання шлюбного договору прямо або опосередковано (в контексті інших проблем праворегулювання шлюбно-сімейних відносин) досліджувались І. В. Жилінковою¹, О. А. Явор², О. М. Калітенко³, О. О. Ульяненко⁴, О. І. Сафончик⁵, Я. В. Новохатська⁶, В. К. Антошкіна⁷. Крім цього, правовій природі шлюбного договору присвячено загальнотеоретичні роботи в сфері зобов'язального права, зокрема, В. Г. Олюхою⁸.

До проблем визначення правової природи шлюбного договору, його правовому регулюванню звертаються й російські науковці⁹. Однак багато проблемних питань законодавчого регулювання і правозастосування в сфері шлюбного договору залишилось поза увагою науковців, або досліджено досить мало в той час, як існує низка проблем в застосуванні гл. 10 Сімейного кодексу України (далі — СК України).

Не можна сказати, що шлюбний договір є досить поширеним правовим явищем в сучасному українському суспільстві. А. М. Нечаєва вважає, що укладення шлюбних договорів в правозастосовчій практиці пов'язане з “різним ступенем недовіри тих, хто вступає в шлюб або подружжя”¹⁰. На нашу думку, непопулярність шлюбних договорів пов'язана з відсутністю належної організації правового всеобучу та недосконалістю правового регулювання шлюбних договорів. Однак шлюбні договори укладаються і останнім часом найбільші складнощі викликає захист майнових інтересів подружжя, а також третіх осіб, оскільки в багатьох випадках володіння, користування та розпорядження майном, належним подружжю, зачіпає інтереси третіх осіб, наприклад, контрагентів за цивільними договорами одного з подружжя, засновників (учасників) господарських товариств тощо.

За радянських часів майнові відносини подружжя регулювалися тільки законом, будь-які інші правочини з управління та розпорядження спільним майном подружжя

© Труба В. І., 2008

* завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, кандидат юридичних наук, доцент

¹ Жилінкова І. В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2000. — 39 с.; Жилінкова І. В. Правовий режим имущества членов семьи. — Х.: Ксилон, 2000. — 398 с.; Жилінкова І. В. Брачный договор. — Х.: Ксилон, 2005. — 176 с.

² Явор О. А. Функції шлюбного контракту в сімейному праві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 1996. — 14 с.

³ Калітенко О. М. Особисті відносини подружжя та відносини подружжя стосовно їх майна: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національний ун-т внутрішніх справ МВС України. — Х., 2001. — 20 с.

⁴ Ульяненко О. О. Шлюбний договір у сімейному праві України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2003. — 22 с.

⁵ Сафончик О. І. Правове регулювання припинення шлюбу в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Одеська національна юридична академія. — О., 2004. — 20 с.

⁶ Новохатська Я. В. Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2006. — 20 с.

⁷ Антошкіна В. К. Договірне регулювання відносин подружжя: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2006. — 20 с.

⁸ Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2003. — 19 с.

⁹ Гонгалю Б. М., Крашенинников П. В. Брачный договор. Комментарий семейного и гражданского законодательства. — М.: Статут, 2002. — 89 с.; Функ Я. И. Брачный договор. Имущественные отношения супругов, их участие в хозяйственных обществах и товариществах: по законодательству Российской Федерации и Республики Беларусь. — Мн.: Амалфея, 2003. — 160 с.; Зырянов А. И. Брачный договор и общая собственность супругов: проблемы теории и практики множественности лиц в гражданских правоотношениях // Актуальные проблемы гражданского права и процесса: Сб. матер. Межд. научн.-практ. конф. Вып. 1 / Отв. ред. Д. Х. Валеев, М. Ю. Чельшев. — М.: Статут, 2006. — С. 125-128; Слепакова А. В. Правоотношения собственности супругов. — М.: Статут, 2005. — 444 с. та ін.

¹⁰ Нечаева А. М. Семейное право: актуальные проблемы теории и практики. — М.: Юрайт-Издат, 2007. — С. 41.

суперечили закону і визнавалися недійсними. Такий стан правового регулювання спільної сумісної власності подружжя відповідав інтересам більшості сімей, оскільки майно подружжя об'єктивно складалося переважно з предметів споживання. Зі змінами відносин приватної власності та їх правового регулювання, змінилися й ситуація з майновими відносинами подружжя та їх правовою регламентацією. З'явилися сім'ї, які мають значні доходи, у яких виникла потреба захистити свій капітал, свій статок. І хоча шлюбний договір ще не набув заслуженої популярності, все ж застосовується як засіб упорядкування майнових відносин подружжя, захисту як їхніх майнових прав, так і майнових прав дітей.

Вітчизняний законодавець ввів норми про шлюбний договір в КпШС УРСР Законом ще у 1992 р.¹¹, закріпивши цим право подружжя встановлювати режим майна подружжя на свій розсуд. Більш детально шлюбний договір знайшов своє регулювання в новому СК України.

На сьогодні шлюбний договір — це договір, укладений особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, або подружжям (ст. 92 СК України). Метою шлюбного договору є врегулювання виключно майнових відносин між подружжям, визначення їхніх майнових прав та обов'язків як власне подружжя, так і як батьків. На сьогодні, однак недостатньо уваги приділено значенню шлюбного договору в майнових відносинах подружжя та їхніх контрагентів за правочинами.

Відповідно до п. 45 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України правочин щодо розпорядження майном, що подається для нотаріального посвідчення, може бути посвідчений нотаріусом без згоди другого з подружжя у разі, якщо з правостановлювального документа, договору, укладеного між подружжям, акта цивільного стану про укладення шлюбу та інших документів випливає, що зазначене майно є особистою приватною власністю одного з подружжя, тобто набуто до реєстрації шлюбу, за час шлюбу, але на умовах, передбачених шлюбним або іншим договором, укладеним між подружжям, договором дарування або в порядку спадкування, або за кошти, які належали їй (йому) особисто тощо. Про перевірку цих обставин нотаріус робить відмітку на примірнику правочину, що залишається в справах державної нотаріальної контори (приватного нотаріуса), з посиланням на реквізити відповідних документів, якщо ці документи не приєднуються до примірника такого правочину¹².

В літературі наводилися приклади прогалин в законодавстві щодо правового регулювання шлюбних договорів в контексті нотаріального процесу — не зважаючи на те, що відповідно до закону шлюбним договором може змінюватися правовий статус майна, нотаріуси не зобов'язані встановлювати наявність шлюбного договору, перевіряти його зміст або вимагати згоду на відчуження майна іншого з подружжя, якщо з правостановлюючого документа, свідоцтва про шлюб та інших документів видно, що таке майно є не спільною, а особистою власністю одного з подружжя¹³.

Для вирішення питання про захист прав контрагентів за правочинами, другою стороною яких є особа, яка уклала шлюбний договір, а також для запобігання можливим зловживанням з боку останніх, можна звернутися до аналізу національного законодавства країн, в яких укладення шлюбного договору стало традицією, зокрема до законодавства ФРН та Франції.

Так, законодавство ФРН передбачає існування так званого “реєстру майнових прав подружжя”, в якому може бути зареєстровано шлюбний договір. Відповідно до § 1412 ЦУН подружжя може заявити свої заперечення проти правочину, укладеного одним із подружжя з третьою особою тільки у тому разі, коли шлюбний договір було зареєстровано в реєстрі майнових прав в подружжя або третя особа знала про наявність договору до здійснення правочину. Такий реєстр ведеться дільничними судами, і подружжя, за клопотанням одного або обох з подружжя, може зареєструвати шлюбний договір в будь-якому дільничному суді за місцем звичайного перебування хоча б одного з подружжя.

¹¹ Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР: Закон України від 23.06.1992 р. // ВВР. — 2002. — № 21-22. — Ст. 135.

¹² Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2004 р., № 20/5. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 03.03.2004 р. за № 283/8882 (зі змінами і доповненнями) // ОВУ. — 2004. — № 10. — Ст. 639.

¹³ Фурса С. Я., Драгневич Л. Ю., Фурса Є. І. Настільна книга нотаріуса: Сімейні відносини в нотаріальному процесі. — К.: Концерн “Видавничий Дім “ІнЮре”, 2003. — С. 15.

При цьому у разі зміни місця звичайного перебування в інший округ, слід повторно проводити таку реєстрацію. Реєстраційний запис щодо режим майнових відносин подружжя публікується дільничним судом в спеціальному бюлетені, при чому у разі відступлення від вимог, встановлених законом, повідомлення має містити загальні відомості про таке відступлення. Ознайомлення з реєстром, а також отримання копій записів дозволено будь-якій особі (§§ 1558-1563 ЦУН)¹⁴.

За законодавством Франції, де шлюбні правочини можуть бути укладені тільки до реєстрації шлюбу (ст. 1395 ЦК Франції), особи, які укладають шлюб, мають надати довідку, видану їм нотаріусом реєстратора актів цивільного стану перед реєстрацією шлюбу. Якщо в акті про реєстрацію шлюбу вказується, що контракт не укладався, то по відношенню до третіх осіб подружжя буде вважатися таким, що вступило в шлюб в рамках режиму загального права, якщо тільки в право чинах, оформлених з такими третіми особами, вони не вкажуть про те, що ними було укладено шлюбний контракт (ст. ст. 1387-1395 ЦК Франції)¹⁵.

Подружжя, яке уклало шлюбний контракт, може зареєструвати відомості про укладення ними шлюбного контракту в Реєстрі комерсантів і товариств. Реєстр комерсантів і товариств ведеться на місцевому рівні завідувачем канцелярією кожного комерційного суду і містить дані про комерсантів і товариства, які діють на території, яка підпадає під юрисдикцію даного суду. В Реєстрі комерсантів і товариств, зокрема відображаються відомості про дату і місце укладення шлюбу, а також режим майнових відносин між подружжям. Відомості у вигляді копії або виписки з Реєстру комерсантів і товариств може отримати будь-яка особа.

Слід навести ще один приклад із зарубіжного законодавства щодо захисту прав контрагентів за правочинами, другою стороною яких є особа, яка уклала шлюбний договір, а також для захисту прав самих подружжя. Відповідно до ст. 442 ЦК Квебеку повідомлення про шлюбний договір має бути зареєстроване в реєстрі особистих прав і речових прав на рухомість на підставі вимоги нотаріуса, який склад такий договір. При цьому до такого реєстру мають вносити всі подальші зміни шлюбного договору. Зазначений реєстр ведеться в бюро по реєстрації прав земельних округів, вказаних Міністерством юстиції Квебеку, реєстри і документи, які зберігаються в таких бюро є публічними документами (ст. 2969-2971 ЦК Квебеку)¹⁶.

Як бачимо, законодавством ФРН, Франції та Квебеку встановлено схожий порядок регулювання оприлюднення відомостей про шлюбні контракти. Таке положення якнайкраще, на нашу думку, відповідає як захисту третіх осіб-контрагентів за правочинами з особами, які уклали шлюбний договір (контракт), так і запобіганню зловживань останніми, а також для захисту недобросовісного подружжя, спадкоємців подружжя.

Слід зауважити, що законодавство й пострадянських країн, наприклад Росії, Латвії, містить норми щодо гарантій прав кредиторів при укладенні, зміні та припиненні шлюбного договору.

Так, відповідно до відповідно до ст. 46 СК РФ подружжя зобов'язане повідомляти свого кредитора (кредиторів) про укладення, про зміну або розірвання шлюбного договору. У разі невиконання цього обов'язку подружжя відповідає за своїми зобов'язаннями незалежно від змісту шлюбного договору. Кредитор (кредитори) подружжя — боржника має право вимагати зміни умов або розірвання укладеного між ними договору в зв'язку з обставинами, що істотно змінилися відповідно до встановленого ст.ст. 451-453 ЦК РФ. Російські науковці прогнозують, що практика застосування ст. 46 СК РФ піде шляхом гарантування прав кредиторів тільки за правочинами, які є тривалими або укладеними громадянином — індивідуальним підприємцем, або за зобов'язаннями, які витікають з договорів, які вимагають нотаріального оформлення або державної реєстрації¹⁷.

¹⁴ Гражданское уложение Германии. Ввод, закон к Гражд. Уложению / Пер. с нем.; Науч. ред. А. Л. Маковский и др. — М.: Волтерс Клувер, 2004.

¹⁵ Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / Пер. с франц. В. Захватаев / Предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев / Приложения 1-4: В. Захватаев / Отв. ред. А. Довгерт. — К.: Истина, 2006.

¹⁶ Гражданский кодекс Квебека. — М.: Статут, 1999. — 472 с.

¹⁷ Семейное право: Учебник [Б. М. Гонгало, П. В. Крашенинников, Л. Ю. Михеева, О. А. Рузакова] / Под ред. П. В. Крашенинникова. — М.: Статут, 2007. — С. 100-101.

Як бачимо, норми СК РФ, хоча й направлені на запобігання порушення прав кредиторів при укладенні шлюбних договорів, однак не вимагають здійснення їхньої державної реєстрації. На відміну від цього, законодавство Латвії встановлює реєстрацію шлюбних договорів як обов'язок.

Згідно зі ст. 115 ЦК Латвійської Республіки для надання шлюбним договорам обов'язкової сили у відносинах з третіми особами вони підлягають внесенню в реєстр майнових відносин подружжя, а шлюбні договори про нерухоме майно — також в земельні книги.

В Україні законодавством вимагається від державних та приватних нотаріусів звітувати щодо кількості посвідчуваних шлюбних договорів¹⁸. Однак це встановлено з метою впорядкування діяльності нотаріусів в сфері діловодства і може служити тільки соціологічним дослідженням і аж ніяк — захисту прав третіх осіб — контрагентів подружжя, яке уклало шлюбний договір.

На нашу думку, є декілька шляхів вирішення питання про реєстрацію правового режиму майна подружжя. Перший — це законодавче закріплення права подружжя вносити відомості щодо укладення ними шлюбного контракту до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців¹⁹. Другий — це законодавче закріплення права подружжя вносити відомості щодо укладення ними шлюбного контракту до Державного реєстру актів цивільного стану громадян²⁰. Третій — запровадження спеціального реєстру правового режиму майна подружжя у вітчизняному законодавстві. Такий реєстр має уявляти з себе автоматизовану систему збирання, накопичення, захисту, обліку та надання інформації про режим володіння, користування та розпорядження майном подружжя. Останній шлях видається доцільнішим.

Доцільним, вважаємо навести слова А. Б. Венгерова, який зазначає, що суспільна природа людського співжиття зберігаючись, обволікається в правову оболонку прав, обов'язків, відповідальності і стає правовою природою життєдіяльності суспільства. Як приклад впливу права на родинні та сімейні відносини, автор наводить вторгнення в ці відносини юридичного світу сухих прав і обов'язків, зокрема й через шлюбні контракти. Учасники шлюбно-сімейних юридичних відносин — чоловік, жінка, діти — є суб'єктами інших правових відносин. Вони вже не тільки соціальні учасники відносин, а й носії прав, обов'язків, відповідальності, тобто суб'єкти правових відносин, зокрема й цивільних та господарських.

Реєстрація режиму майна подружжя, відмінного від передбаченого законом, допоможе забезпечити захист прав та інтересів як самого подружжя, їхніх дітей, так і третіх осіб.

Проблеми праворегулювання і правозастосування шлюбного договору не обмежуються вивченням проблем захисту прав кредиторів при укладенні, зміні та припиненні шлюбного договору, проблемами запровадження державної реєстрації шлюбних договорів. Окремого дослідження потребує проблема укладення, зміни та припинення шлюбних договорів, їх змісту.

¹⁸ Про затвердження форми звітності № 1 — нотаріат "Звітність про роботу державних та приватних нотаріусів": наказ Міністерства юстиції України від 25.05.2005 р., № 51/5 // Інформаційно-правова система "Нормативні акти України" [Електронний ресурс]. — К., 2008.

¹⁹ Про органи реєстрації актів громадянського стану: Закон України від 24.12.1993 р. // ВВР. — 1994. — № 14. — Ст. 78; Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2007 р. // ОВУ. — 2007. — № 65. — Ст. 2516.

²⁰ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15.05.2003 р. // ВВР. — 2003. — № 31-32. — Ст. 263.